

הכפרה המטהרת

העבודה הייחודית של יום הכיפורים

א

כפרה וטהרה

פתיחה

ייעודו המרכזי של יום הכיפורים הוא הכפרה: "כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם" (ויקרא טז ל). דבר זה בא לידי ביטוי בשמו של היום - "יום הכיפורים", ובפעמים הרבות שבהן מושג הכפרה מוזכר בפרשה העוסקת בעבודת יום הכיפורים.¹

בפרשיות שקודמות לפרשת יום הכיפורים כבר נפרסה לפנינו מערכת רחבה שיוצרת כפרה - מערכת הקרבנות. הכפרה היא הנושא המובהק של קרבנות החטאת והאשם: "וְכִפֵּר עָלָיו הַכֹּהֵן וְנִסְלַח לוֹ" (שם ד לא), "וְהִבִּיא אֶת אֲשָׁמוֹ לָהּ... וְכִפֵּר עָלָיו הַכֹּהֵן מִחֲטָאתוֹ" (שם ה ו). גם הקרבן הראשון בספר ויקרא - קרבן עולה, שבא ביסודו לא כחובה על חטא אלא מתוך נדבת הלב, כולל

1. "וְכִפֵּר בְּעֶדְוֹ וּבְעֶדְ בֵּיתוֹ" (ויקרא טז יא), "וְכִפֵּר עַל הַקֹּדֶשׁ" (שם פסוק טז), "וְכִפֵּר בְּעֶדְוֹ וּבְעֶדְ הָעַם" (שם פסוק כד), ועוד.

בתוכו את עניין הכפרה - "וְנִרְצָה לוֹ לְכַפֵּר עָלָיו" (שם א ד). נמצא, שמערכת הקרבנות ומערכת עבודת יום הכיפורים מכוונות שתיהן לאותה מטרה - הכפרה.

על אף הנושא המשותף, ועל אף העובדה שגם ביום הכיפורים תופסת עבודת הקרבנות מקום מרכזי, יש כמה הבדלים בולטים בין שתי המערכות. ההבדל הבולט ביותר הוא העובדה שיום הכיפורים מכפר על כל העבירות, ובכלל זה גם על הזדונות והפשעים, בעוד הקרבנות מכפרים ביסודם על השגגות בלבד.² בתמצית מתארת זאת התורה בפסוק: "וְהִתְוַדָּה עָלָיו אֵת כָּל עֲוֹנֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֵת כָּל פְּשָׁעֵיהֶם לְכָל חַטָּאתָם" (שם טז כא).

הבדל נוסף נוגע למקום שבו מתבצעת הכפרה. הקרבנות כולם מוקרבים על המזבח בלבד. לעומתם, שעירי יום הכיפורים מוקרבים במקומות אחרים: שעיר אחד נשלח אל המדבר לעזאזל ואף נהרג בצורה שאינה דומה לשחיטת שאר הקרבנות, ואת דמו של השעיר השני, "אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגֹּרֶל לָהּ" (שם פסוק ט), מכניס הכהן הגדול לפני ולפנים, אל קדש הקדשים. זוהי תופעה ייחודית שאין דומה לה בכל מערכת הקרבנות.³

הבדלים אלו מבהירים שכפרת יום הכיפורים איננה חלק ממערכת הכפרה של הקרבנות, כי אם מערכת בעלת אופי משלה העומדת בפני עצמה.

הכפרה והטהרה - שתי מערכות נפרדות

התורה מגדירה את טיבה של כפרת יום הכיפורים: "כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יְכַפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ" (ויקרא

2. וכפי שפותחת פרשת קרבנות החטאת: "נִפְּשׁ כִּי תִחַטָּא בְשִׁגְגָה" (ויקרא ד ב).

3. הבדל זה יידון בהרחבה במאמר 'עבודת השעירים' ובמאמר 'הכניסה לפני ולפנים'.

טז ל). הפסוק כולל בתוכו שני מושגים שונים - 'כפרה' ו'טהרה', בהם חציו הראשון של ספר ויקרא עוסק בהרחבה.

לפי העולה מפשוטה של תורה, הכפרה והטהרה שייכות לשתי מערכות שונות זו מזו: הראשונה - חטא וכפרה, והשנייה - טומאה וטהרה. ספר ויקרא פותח במערכת הראשונה (בקרבנות החטאת והאשם שבפרשות ויקרא-צו) וממשיך אל המערכת השנייה (בעיקר בפרשות תזריע ומצורע), ובכך מקדיש חטיבות נפרדות לעיסוק בתחומים אלו. גם במשנה נידונים שני נושאים אלו בסדרים נפרדים: קרבנות הכפרה בסדר קדשים, והטומאה והטהרה בסדר טהרות.

שתי המערכות פועלות בשני מישורים שונים: החטא והכפרה מתייחסים לעולמו של האדם ולמערכת היחסים שבינו ובין אלוקיו. האדם מצווה לעשות מצוות מסוימות ולהימנע מאיסורים. אם הוא שוגג במעשיו ועובר על דברי ה', הוא יכול לכפר על חטאיו באמצעות מערכת הכפרה שבתורה - הקרבנות.

מערכת הטומאה והטהרה פועלת במישור אחר לחלוטין, שניתן לכנותו מישור החיים הטבעיים. הטומאה קשורה בעיקר אל תופעת המוות, שהיא הביטוי החריף ביותר להימצאותו של פגם במערכות החיים הטבעיות. הטומאה הראשונה שאת דיניה מלמדת התורה היא טומאת נבלה, שקשורה למותם של בעלי חיים. אבי אבות הטומאה הוא האדם המת.⁴ המוות מפגיש אותנו עם כישלוננו של העולם הטבעי ליצור חיים שלמים. מותו של אדם או בעל חי הוא ביטוי לעובדה שהעולם אינו מתפקד כמו שהיה מתפקד אילו היה שלם, והטבע בעצם טיבו פגום. נמצא שהטומאה מבטאת את שיבוש מערכות החיים הטבעיות. טומאת האדם איננה ביטוי לחטא שלו או לטיב מערכת היחסים שלו

4. ראה מדרש אגדה (בוכר) במדבר יט טז, רש"י במדבר יט כב.

עם הקב"ה, כי אם למגע שלו עם הפגם והחיסרון שבמציאות הטבעית.⁵

קבלת אחריות

השוני בין המערכות יוצר הבדל מכריע ביניהן ביחס למידת אחריותו של האדם. מערכת הכפרה קשורה לאחריות האדם לחטאו, ולכן תלויה ברמת האחריות שלו למעשה החטא. החוטא באונס אינו זקוק לכפרה, החוטא בשוגג זקוק לכפרה ומביא קרבן. החוטא במזיד אמנם זקוק לכפרה, אך בשל חומרת חטאו לא יועיל לו הקרבן לכפרה. על כן עיקרה של כפרת הקרבן נוגעת למקרים של חטא בשוגג.

לעומת זאת, טומאה היא מצב עובדתי של האדם שבא במגע עם המוות. מצב זה איננו קשור כלל לרמת האחריות של האדם ליצירת הטומאה. מחד, גם מי שנטמא באונס צריך להיטהר, ומאידך, גם מי שנטמא במזיד יכול להיטהר. טומאה שנוצרה במזיד איננה טומאה חמורה יותר מזו שנוצרה באונס.

השלכה נוספת באה לידי ביטוי בדרכיהן של הכפרה והטהרה, השונות ביסודן זו מזו. כדי לכפר על חטא מוטל על האדם להביא קרבן, שהוא מעין הקרבת חלבו ודמו של האדם לפני ה' לכפרה על חטאו (ראה ברכות יז ע"א). לעומת זאת כדי להיטהר מן הטומאה נדרש האדם לטבול במים - "בַּמַּיִם יִכָּא וְטָמֵא עַד הָעֶרְב וְטָהַר" (ויקרא יא לב; ראה רמב"ם הלכות מקוואות א ב). הטהרה במים היא כחזרה אל נקודת הראשית של החיים בטרם נפגמו.⁶

5. גם מאכלות אסורים, שמוגדרים 'טמאים' אף על פי שאין בהם השלכות הלכתיות של טומאה, קשורים לקיום החיים - אכילה, ולמאכלים שכל הנראה פוגמים בממד כלשהו של אותם חיים. האדם החי מוגדר 'נפש חיה', וביחס למאכלים האסורים נאמר "וְלֹא תִטְמְאוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם" (ויקרא יא מד).

6. עיקרון זה של הטהרה כחזרה אל יסוד החיים שבטבע בא לידי ביטוי בפרטים שונים של תהליך הטהרה. ראשית, תהליך הטהרה נמשך שבעה ימים. שבעה

יום הכיפורים - יום כפרה או יום טהרה?

ראינו אם כן שורה של הברלים עקרוניים בין מערכת הטהרה למערכת הכפרה. אולם כשמעמידים מולם את הפסוק שמתמצת את מטרתה של עבודת יום הכיפורים - "כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטֹּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ" (ויקרא טז ל) - עולות כמה שאלות.⁷ פסוק זה מערבב לכאורה את המושגים המובחנים אותם הציב ספר ויקרא בתחילתו. הוא קובע כי החטא דורש טהרה - "לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטֹּאתֵיכֶם" (שם), ומלמד כי טהרה זו מושגת על ידי כפרתו הייחודית של יום הכיפורים. שתי קביעות אלו מנוגדות לכל מה שראינו עד עתה. כאן החטא נתפס כטומאה, והכפרה כמערכת שבכוחה לטהר. מדוע נתפס החטא כטומאה ומה משמעות הדבר?

המעבר ממושגי הכפרה למושגי הטהרה מבטא מהפכה מרחיקת לכת. כפי שראינו, כפרת יום הכיפורים - שלא כקרבנות - מועילה לשגגות, זדונות ומרדים (חטא, עוון ופשע), ומביאה כפרה שלמה על כל ישראל. כיצד מועילה כפרה לחטאים שנעשו בכוונה תחילה, ומדוע רמת האחריות איננה משפיעה על האפשרות להתכפר?

ימים הם התבנית היסודית של הזמן בבריאה, ותהליך הטהרה שאורכו שבעה ימים מחזיר את האדם למצבו הראשוני, כביכול הוא נברא מחדש. שנית, תהליך הטהרה מתבצע בדרך כלל בטבילה במים. המים הם מקור החיים בקיום היומיומי שבטבע, והבסיס לכל אפשרות של חיים. המים הם לא רק יסוד החיים שבטבע, כי אם גם מצבו הראשוני של הטבע, המשקף את הפוטנציאל השלם שלו. בתחילת הבריאה היה העולם כולו מכוסה במים ומעליו ריחפה רוח אלקים - "וְרוּחַ אֱלֹקִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (בראשית א ב), ומנקודה זו מתחילים הנבראים להיווצר. גם בראשית התהוות כל אדם, בהיותו עובר, הוא מצוי בבטן אימו בתוך מים. פרט לכך, המים הנדרשים לטבילת הטהרה הם מים במצבם הבראשיתי-טבעי, מים שלא באו במגע עם עולם הכלים המלאכותי של האדם. אם כן, החזרה אל החיים הטבעיים במצבם הטהור והראשוני היא זו שמטהרת את האדם שנטמא.

7. ראה גם בספר באר מרים יום הכיפורים עמ' 170-173.

התשובה הראשונית לכך היא שמערכת הטהרה היא מערכת שלא תלויה ברמת האחריות. לכן, ההתייחסות לחטאים כטומאה ביום הכיפורים היא המאפשרת לטפל בחטאים באופן שאינו מותנה ברמת האחריות ובכוחו לכפר על כלל החטאים.

אך טענה זו עצמה אינה ברורה – הלא סוף סוף מעשיו של האדם הם באחריותו, ואינם כטומאות שהן תופעה מציאותית שמשפיעה עליו בין אם רצה ובין אם לא רצה! האם השינוי המושגי הוא צעד טכני-שרירותי לצורך הכפרה, או שהוא משקף יסודות רעיוניים עמוקים יותר?

ב

החטא הטומאה ואדם הראשון

האם טומאה דורשת כפרה?

על מנת להבין את מה שנראה לכאורה כערבוב בין מושגי הכפרה והטהרה, נניח לזמן מה את פרשת יום הכיפורים, ונתבונן בפרשות תזריע-מצורע, שגם בהן מצויות תופעות שחורגות מהעקרונות הנפרדים של הטהרה והכפרה.

פרשות תזריע-מצורע עוסקות בעיקר בטומאות היולדת, המצורע, הזב והזבה.⁸ כמו טומאת מת ונבלה, גם הטומאות הללו נובעות

8. טומאות אלו אינן עוסקות באופן ישיר במקור הראשי של הטומאה - המוות, אך גם הן ככל הנראה קשורות אליו ועוסקות במצבים של חיים ומוות שמעורבים זה בזה. בטומאת הזיבה הרבר ברור שכן היא משקפת שיבוש במערכת הפריון והבאת החיים לעולם. המצורע נתפס כמעין מת-חי - "והמצורע חשוב כמת" (שמות רבה א לד), ויותר מכל טמא אחר הוא נדרש לעזוב את כל שלושת המחנות - אולי כמתים שנקברים מחוץ למקום מחייתם של בני האדם. בנוסף, המצורע מתנהג כאבל: "בגגיו יהיו פרמים וראשו יהיה פרוע ועל שפם יעטה" (ויקרא יג מה), כביכול אבל על עצמו. נוכחותה של היולדת בקבוצה זו מפתיעה יותר במבט ראשון, שהרי הלידה היא מאורע שמחולל חיים. אף על פי כן לא יקשה לראות כי גם הלידה מפגישה אותנו עם כמה הבטים של המוות. מצב הלידה בעצמו יש בו סכנת חיים שמחללים עליה את השבת. האשה עצמה שהכילה חיים כפולים עד הלידה - שלה ושל העובר, נפרדה מאחת משתי מערכות החיים שנכללו בה עם יציאת הולד. ניתן גם להוסיף, שהלידה יוצרת חיים שמהרגע הראשון ברור שהם עתידים להסתיים במוות.

מהמצב העובדתי שבו נמצא האדם ואינן תלויות בכוונתו. בטומאות אלו בולטת עוד יותר העובדה שהטומאה איננה תלויה באחריותו הישירה של האדם, שהרי זיבה וצרעת הם מצבים שהאדם כלל אינו יכול לבחור בהם, והם מתרחשים שלא מרצונו. אפילו הלידה איננה תלויה באופן מלא בבחירתה ובמעשיה של האשה, וברגע התרחשותה היא נכפית על האשה בעוצמה רבה.

כיצד מתרחש תהליך הטהרה מטומאות אלו? כל אחד מן הטמאים נדרש להמתין פרק זמן מסוים (שבעה ימים ומעלה, כל טומאה לפי עניינה), ולאחר מכן עליו לטבול במים – כמו בכל טומאה. אולם בארבע הטומאות הללו אנו מוצאים תופעה מיוחדת: ההמתנה והטבילה במים אינן מסיימות את התהליך, ולאחר השלמת הטהרה דורשת התורה מהאדם גם כפרה הנעשית על ידי קרבנות חטאת ועולה.

לכאורה דרישה זו איננה מובנת – הרי היולדת, הזב והמצורע לא חטאו. מדוע נצרך האדם לקרבן אם לא חטא, ומדוע מתערב עולם הכפרה בתהליך הטהרה?

קרבנות הכפרה של הטמאים

כדי להבין את דרישת התורה מן הטמאים להביא קרבן כפרה, נזכור כי לעובדה שהאדם עצמו נהיה טמא יש גם השלכות על מערכות היחסים שבינו ובין הקב"ה – הטמא איננו יכול לבוא אל מקום השראת השכינה. נמצא שהטומאה יוצרת שני דברים: פגם טבעי באדם, וריחוק מהקב"ה. לכן, פרט לתיקון הפגם הטבעי על ידי טבילת הטהרה, האדם נדרש גם להביא קרבן כפרה, המחודש את הקשר בינו ובין הקב"ה ומאפשר לאדם לחזור ולעמוד לפני ה'.

כל הטומאות הדורשות בסיומן קרבן כפרה הן טומאות שנמשכות לפחות שבעה ימים.⁹ שבעת ימי הטהרה נחשבים למעגל חיים שלם,

9. לכן למשל טומאת נבלה, שנידונה בפרשת שמיני, לא דורשת כפרה, משום

שהרי העולם נברא בשבעה ימים. למרות שאדם שנטמא לא חטא, ריחוקו של האדם מן הקב"ה במשך שבוע שלם, הוא כגירוש מן הקודש. אפשרותו המחודשת להיכנס מחדש לאחר טהרתו, מחייבת אותו להביא חטאת ועולה כדי לשוב ולעמוד לפני אלוקיו - חטאת על "גירושו" מן הקודש, ועולה כקרבן היראות מחודש.¹⁰

כפרה - על חטא

אולם, ניתן להציע הסבר אחר לקרבן הכפרה של הטמאים. ייתכן שהצורך בכפרה מלמד שאכן היה כאן חטא, והטומאה באה על האדם כעונש על החטא. בשל כך נדרש האדם לטיפול כפול - הוא נדרש להיטהר מן הטומאה ולכפר על החטא אשר גרם לה.

בניין אב לרעיון זה נוכל לראות במצורע. במקומות שונים במקרא מופיעה הצרעת כעונש על חטא. מרים לוקה בצרעת על לשון הרע (במדבר פרק יב), ונעמן (מלכים ב פרק ה) ועוזיהו (דברי הימים ב פרק כו) הופכים למצורעים בשל חטא של גאווה.

המדרש מצרף את הזיבה לצרעת ורואה בשתייהן תולדה של חטא: "בוא וראה כמה כח עבירה קשה, שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה, לא היו בהן זבין ומצורעין, משפשטו ידיהם בעבירה היו בהם זבים ומצורעים" (ילקוט שמעוני נשא תשא). בכיוון זה מבאר גם הרמב"ן: "וצריך חטאת לכפר על חטאו שלא יגרום לו עוד חולי" (ויקרא

שבמקרה של טומאת נבלה האדם הטובל טהור מיד בתחילת היום הבא. מדוע טמא מת אינו נדרש לכפרה למרות שמדובר בטומאה של שבעה ימים? ייתכן שההבדל נובע מכך שטומאת מת באה מתוך מגע בטומאה חיצונית, בעוד טומאות זיבה, מצורע ויולדת הן טומאות הבאות מגופו של האדם עצמו. אדם טמא מחויב בכפרה רק על טומאה שהוא עצמו המקור לה, כי אירעה בגופו שלו, ולא על טומאה שאירעה בגוף אחר ועברה אליו על ידי מגע. יש לברר גם מדוע נדה שטמאה שבעה ימים אינה צריכה להביא קרבן כפרה, ואכמ"ל.

10. "והעולה הוא, כפי הנראה, אחרי שהיתה אסורה לבוא אל הקדש כל ימי טהרתה וכעת באה אל הקדש, ובתודה לשמו יתברך על אשר שבה לאיתנה לא יראה פניו ריקם והוא כעין קרבן ראייה" (משך חכמה ויקרא יב ו).

טו יא).¹¹ לעומת זאת, את הלידה ואת הטומאה הבאה בעקבותיה קשה יותר לראות כתולדה של חטא - הרי נולד כאן תינוק, באו חיים לעולם, ונתקיימו כאן מצוות פריה ורביה וברכת "ומלאו את הארץ". אולם חז"ל משלימים את התמונה ומפרשים גם את טומאת יולדת כנובעת מחטא:

שאלו תלמידיו את רבי שמעון בן יוחי, מפני מה אמרה תורה יולדת מביאה קרבן? אמר להן: בשעה שכורעת לילד קופצת ונשבעת שלא תזקק לבעלה, לפיכך אמרה תורה תביא קרבן.

(נדה לא ע"ב)

לפי זה יש בידינו לכאורה הסבר מלא לקרבנות הכפרה של הטמאים, ועל פיו קרבנות אלו באו לכפר על חטאיהם.

אף על פי כן, אין הדברים פשוטים כל כך. ראשית, קשה להתעלם מן העובדה שפרשות תזריע ומצורע אינן מזכירות שום מרכיב של חטא בתיאור הטומאות הללו. שנית, קשה לפרש את דברי רשב"י כפשוטם, שהרי גם יולדת שלא קפצה ונשבעה חייבת בקרבן. ואכן, מדרש תורת כהנים מציג תמונה הפוכה ביחס ליולדת, ואיננו מוכן לראות בקרבנה קרבן כפרה פשוט על חטא שעשתה:

כל שהיא באה על חטא הקדים חטאת לעולה, כאן שאינה באה על חטא הקדים עולה לחטאת.

(תורת כהנים תזריע פרשה א פרק ד)

אם כן, כיצד יש להבין את קרבנות הכפרה בטומאות שהזכרנו? כדי לענות על כך ננסה להעמיק יותר ביחס בין החטא ובין הטומאה.

11. המחלה היא אחד מערוצי ה'דו-שיח' שבין הקב"ה לאדם. ראה למשל בפסוק: "וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ... כֹּל הַמְחִלָּה אֲשֶׁר שָׁמְתִי בְּמִצְרַיִם לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רַפְּאֵךְ" (שמות טו כו). חז"ל עסקו בהרחבה בכירור על איזה חטא באה כל מחלה, ראה שבת לב ע"א-לג ע"ב.

אדם הראשון - הקשר בין הטומאה ובין החטא

הטומאה שיסודה במפגש עם המוות נידונה בספר ויקרא כתופעה שהיא חלק בלתי נפרד מסדריו הרגילים של העולם, שהתורה נדרשת ללמדנו את השלכותיה ההלכתיות. אולם כדי להבין את תופעת הטומאה באופן עמוק יותר עלינו לדון בסיבות לעצם קיומה.

שורשיה של תופעת הטומאה מצויים בפרשת אדם הראשון. על פי פשטי המקראות חטאו של אדם הראשון הוא אשר הביא איתו את המוות לעולם, ובכך יצר שבר במציאות הטבעית. המוות שנגזר עליו בחטאו הוא שורשה של הטומאה במציאות, שהרי המוות הוא אבי אבות הטומאה. מתברר אם כן, שהטומאה ביסודה היא תולדה של חטא. החטא מנתק את החוטא ממקור החיים וגורם לו מיתה, ומכאן ההיגיון הפנימי המצוי בתפיסה שהחטא מטמא.

קביעה זו מצויה גם בדברי חז"ל, המתארים גם את הטומאה עצמה - ולא רק את המיתה - כעונש על חטא האדם:

מכל טומאה שבעולם החמיר טומאת אדם במיתתו,
אלא בשביל עבירה נגזרה מיתה עליו שנאמר "וְלֹאֲדָם
אָמַר כִּי שְׂמַעְתָּ לְקוֹל אֲשֶׁר־דָּבַר" (בראשית ג).

(מדרש תדשא פרק טו;
מובא בתורה שלמה בראשית ג קטו)

כלומר, טומאת מת היא הטומאה החמורה ביותר משום שהיא נגזרה על אדם הראשון בעקבות חטאו.

אם כן, על אף שהמוות והטומאה הם חלק מסדרי הטבע המוכרים לנו, הרי שביסודו של דבר הם תוצאה של חטא אשר הוריד את העולם ממעלתו המקורית שנועדה להיות בלא מוות וטומאה, והביאו למצב חדש וחסר.

יש גם קשר ספציפי בין כל אחד ממצבי הטומאות שדורשים כפרה ובין חטא אדם הראשון.¹² הקשר הבולט ביותר קיים אצל היולדת. הקושי שבלידה הוא אחת התוצאות המובהקות של החטא - "בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בְּנִים" (בראשית ג טז), והוא אשר מביא את האשה לקפוץ ולהישבע שלא תיזקק עוד לבעלה.¹³

גם את שתי הטומאות האחרות שכהן דנו - זיבה וצרעת - חז"ל קושרים לחטאו של אדם הראשון. את הזיבה הם רואים כאחת מעשר הקללות שבאו על אדם הראשון בחטאו (פרקי דרבי אליעזר יד), ואת הצרעת כמי שבאה לעולם לראשונה באותו מאורע, בעקבות הלשון הרע שאמר הנחש על בוראו:

"זאת תהיה תורת המצרע" (ויקרא יד), המוציא שם רע, שמצא רע. וכן אתה מוצא בנחש הקדמוני על שאמר לשון הרע על בוראו לפיכך נצטרע [...] במה אררו, בצרעת, שנאמר: "כי צרעת ממארת הוא" (ויקרא יג). אמר רב הונא בשם ריב"ל הסלעים שהן על הנחש היא צרעתו.¹⁴

(מדרש תנחומא מצורע ב)

12. יסוד זה מפורש על דרך הקבלה בדברי השל"ה: "גם נמשך מחטא אדם שנלקח ממנו כתנות אור ונתלבש בכתנות עור ובשר, ושולט בו נגע צרעת, כמו שאמר נגע צרעת כי תהיה באדם, וכתוב אדם כי יהיה בעור בשרו כו', כלומר אדם הראשון שגרם לכוש עור ובשר, גרם לצרעת הבא על המוציא דיבה. ונחש היה מוציא דיבה על השם יתברך, לאמור מעץ הדעת אכל כו' ופיתה את חוה ואדם [...] וכן ענין זב וזבה הכל נמשך מזוהמת הנחש" (שני לוחות הברית ויקרא תורה אור ז).

13. ואכן המדרש מביא את דברי רשב"י על שבועת היולדת בצמידות לעונשה של חוה: "'בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בְּנִים' וְאֵל אִישׁךָ תְּשׁוּקָתְךָ" (בראשית ג) - בשעה שהאשה יושבת על המשבר היא אומרת איני נזקקת לבעלי מעתה" (בראשית רבה כ ז).

14. קשר נוסף בין הנחש לצרעת מצוי בכך שהפעם הראשונה שבה נזכרת צרעת בתורה היא באה עם הנחש, בשני האותות שמקבל משה לעשות לעיני העם. וראה גם במדרש: "'וַיֹּאמֶר ה' [לו] עוֹד הָבָא [נָא] יָדְךָ בְּחִיקְךָ' (שמות ד),

כפרה - על חטא אדם הראשון

שתי האפשרויות שעלו בשאלה האם הכפרה באה בגלל חטא, מנוגדות לכאורה זו לזו, אך במבט עמוק יותר נוכל לראות אותן כנפגשות. קרבן הכפרה הבא על הטומאות שהזכרנו הוא בעצם כפרה על חטא אדם הראשון. אמנם הוא בא בגלל חטא, אך לא דווקא בגלל חטא של האדם שנטמא. הטומאה, המביאה לריחוק מהקב"ה (והיא מעין גירושו של אדם הראשון מגן עדן), באה לעולם בחטאו של אדם הראשון, ולכן היא זוקקת גם כפרה על החטא שגרם לה. עמד על כך רבנו בחיי בפירושו לכפרת היולדת:

וכפר עליה, אין לשון כפרה נופל כי אם על החטא, ולפיכך קרבן זה של יולדת מחודש כקרבן הנזיר, כי מה חטאה בזמן הלידה שתצריכנה התורה קרבן [...] ויתכן לפרש שאין הקרבן הזה מצד חטא של עצמה רק מצד אמה שהיא היתה אם כל חי.

(רבנו בחיי ויקרא יב ז)

רבנו בחיי מסביר כי קרבן הכפרה של היולדת מכוון לחטאה של חוה. מה הקשר בין חטא חוה ללידה? הדבר פשוט - בשל חטא חוה נתקללו הנשים: "בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים" (בראשית ג טז). בכל פעם שאשה יולדת, היא פוגשת את חסרונות המציאות הנובעים מחטאה של חוה. צער הלידה וסכנת החיים שבה אינו המצב השלם המתבקש. במקום שהלידה תהיה כרוכה בחוויה עמוקה של חיים, היא כרוכה בחוויה של סף המוות, וזאת מחמת הקללה שבחטא האשה. העונש המקורי של "כִּי בְיוֹם אֲכַלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת" (שם ב יז), המרחף

אמר לו מה הנחש כשהלשין הכיתי אותו בצרעת, שנאמר 'אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה' (בראשית ג), כמו דאת אמרת 'צָרַעַת מִמְּאֲרַת' (ויקרא יג), א"ר אלעזר הלין סלעין דביה צרעין אינון (=אלו הסלעים שבו צרעת היא) אף אתה ראוי ללקות בצרעת" (שמות רבה ג יג). עוד נוסיף כי מצורע חשוב כמת והנחש הביא את המוות לעולם.

מעל האשה אשר אכלה והאכילה, מומתק לעונש של "בְּעֶצֶב תִּלְדִּי בְּנִים" (שם ג טז), שרק מפגיש עם איום המוות. מצב זה הוא אשר מוביל לעתים את האשה לקפוץ ולהישבע, והוא המקור לטומאת היולדת המצריך את הכפרה שאחר הטהרה.¹⁵

דברים דומים כותב רבנו בחיי גם ביחס לזבה:

ודע כי החולי הזה המוטבע באשה לא מצאנוהו בנקבות שאר המינין, אלא במין האדם בלבד היא האשה, והיה זה על דרך העונש מפתקה של חוה שנאמר לה הרבה ארבה וגו', ולכן אינו בשאר המינין לפי שהבהמות אין להן שכל, ואין ענינם נמשך אחר העונש והשכר.

(רבנו בחיי ויקרא טו יט)

לסיכום, חטאו של אדם הראשון יצר טומאה (מוות) והביא לריחוק מהקב"ה (הגירוש מגן עדן). משבאה טומאת המיתה לעולם באו עימה גם טומאת הלידה, הזיכה והצרעת. בשביל להיטהר מהן דורשת התורה שני שלבים המקבילים לשתי התוצאות הללו: כנגד הטומאה באים שבעת ימי הטהרה, וכנגד הריחוק מהקב"ה בא היום השמיני של הכפרה.

הלכות הטהרה, שהצורך בהן נולד בשל חטא אדם הראשון, מחייבות דווקא את עם ישראל. למרות שלא אנחנו הבאנו את

15. לעתיד לבוא, כשתגיע המציאות לתיקונה, יתוקן גם משבר הלידה וטומאת היולדת: "עתידה אשה שתלד כל יום" (שבת ל ע"ב), בלי 'משבר' וגם בלי טומאה (שהרי אם תיטמא לא תוכל להתעבר וללדת שוב ביום הבא, כל עוד לא תיטהר מטומאת הלידה). וראה גם בדברי הספורנו: "והרוגך. הפך מה שהיה קודם החטא, כאמרם בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות. וכזאת אמרו שתהיה לעתיד, כאמרם עתידה אשה שתלד בכל יום, וזה כי אמנם ישראל יהיו לרצון לפני האל יתברך כמו שהיה אדם הראשון קודם חטאו" (בראשית ג טז).

הטומאה לעולם, אנחנו אלו שמתמודדים עם מציאותה ומביאים עליה קרבן כפרה. קבלת התורה היא קבלת אחריות על תיקון חטאו של אדם הראשון כחלק מתפקידנו להביא את העולם לייעודו. אמנם איננו אשמים בחטא זה, אך כדי לתקנו אנו מקבלים על עצמנו את השלכותיו.

ג

יום הכיפורים

עתה נוכל לשוב אל קביעת התורה, "כִּי בַיּוֹם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם" (ויקרא טז ל) ולהבין מדוע ניתן להתייחס לחטאינו כטומאות ולטהר אותנו מהם, ומה הרעיון בניטרול ממד האחריות על החטא והחלת הכפרה על שוגג ומזיד בשווה.

הרחבת האחריות

השימוש במושגי הטומאה ביחס לחטא מלמד על דבר מרחיק לכת. ביום הכיפורים מתייחס הקב"ה אל החטא כדבר הנובע מפגם במציאות, ולא כמעשה שמתחיל מבחירתנו החופשית, ועל כן ניתן להיטהר ממנו, ואפילו אם התרחש במזיד.

כדי להבין את סוד כפרת יום הכיפורים, נשווה אותה למה שראינו עד עתה. היחס בין החטא לבין הטומאה ביום הכיפורים, הפוך מהיחס בין החטא לבין הטומאה בטומאות יולדת, זיבה וצרעת. בטומאות יולדת, זיבה וצרעת, התורה מטילה עלינו אחריות לכפר גם על חטא שלא אנחנו עשינו. מנגד, ביום הכיפורים מתייחסת התורה גם לחטאים שעשינו כטומאות ששורשם במציאות החסרה ולא בבחירה שלנו, ועל כן מאפשרת לנו להיטהר גם מן הזדונות - "לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם" (שם).

הרחבת האחריות - הרואה בנו אחראים לפגם שבמציאות (ודורשת כפרה גם על הטומאות שנזכרו לעיל), והסרת האחריות - הרואה

בפגמי המציאות את האחראים לחטאינו (ומאפשרת טהרה גם מחטאים), הן שני צידי מטבע המשלימים זה את זה.

ראינו ששורש הקשר בין החטא לטומאה נעוץ בחטא אדם הראשון, שהרי חטאו של האדם הביא עליו מיתה ובכך גרם לתופעת הטומאה לעולם. במשך כל השנה מרחיבה התורה את אחריותנו עד לחטאו של אדם הראשון, ומטילה עלינו לכפר על חטא זה, כשהיא דורשת להביא קרבן כפרה על טומאות לידה, זיבה וצרעת. ביום הכיפורים מרחיבה התורה את אחריות חטאו של אדם הראשון עד לחטאים שלנו, ועל כן אינה רואה אותנו כאחראים לחטאינו כי אם כטמאים בשל מפגש עם פגמיה של המציאות שנוצרו בגללו (ולכן אנחנו יכולים להיטהר מטומאה זו גם בשעה שהיא באה במזיד).

סוד כפרת יום הכיפורים

כיצד אחראי אדם הראשון על חטאינו? משאכל אדם הראשון מעץ הדעת טוב ורע, נתערבבו הטוב והרע בתוכו ונכנסה בו זוהמת הנחש. מעתה יש בו משיכה פנימית אל הרע כמו אל הטוב. נשמת החיים שבתוכו, שנועדה להנהיג גם את גופו, נמצאת עכשיו בזירת התמודדות קשה לאין ערוך אל מול קולות הנחש הנשמעים גם הם מעתה בקרבו של האדם. קולות אלו מפתים אל היצר, אל הגאווה ואל הניתוק מהקב"ה.

מאז חטא אדם הראשון אנו נמצאים בתנאי פתיחה שלא רצינו בהם, ואינם מתאימים לנשמה שבתוכנו. איננו אחראים לתנאים אלו שלא בחרנו בהם ואין אנו חפצים בקיומם.

מבחינה מסוימת ניתן לומר שתנאי פתיחה אלו הם האחראים לחטא, שכן במצבו החדש אין האדם יכול להיות נקי לגמרי מן החטא, ו"אָדָם אֵין צְדִיק בְּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחַטָּא" (קהלת ז ט).

כל חטא שנעשה - נעשה אמנם מתוך בחירה חופשית, אך יש בו גם מן החיסרון שבמציאות שבא לעולם בחטאו של אדם הראשון.

החסרונות שבאו לעולם בשל חטא אדם הראשון הם עובדה קיימת, ואנו הושמנו במציאות זו מבלי שבחרנו בכך. לאורך השנה אנו מתייחסים לצד הבחירי שבאדם, גם אם הצטמצם בגלל חטא אדם הראשון, ומטילים על האדם את האחריות למעשיו. התורה אף דורשת מן האדם מידה של אחריות על טומאות שחורגות מבחירתו החופשית, וגם עליהן הוא נדרש לכפר. אך יום הכיפורים עוסק בזווית ההפוכה - בממד של ירידת המציאות עצמה בעקבות החטא, ובמחיר שאנו משלמים על כך שלא באשמתנו.

לפיכך, כפרת יום הכיפורים נוגעת בנקודה עמוקה יותר מהכפרה שבשאר ימי השנה. במשך השנה הכפרה מטפלת בחטא ספציפי שהאדם חטא. אך ביום הכיפורים עומדת על הפרק שאלת עצם טיבו של העולם שבו אנו חיים. האפשרות לחיות באופן מנוגד לרצונו של הקב"ה, שנתפסת כאופציה ממשית, חושפת חיסרון שטבוע בעולם. יש לנו אמנם בחירה אם לחטוא, אך אין לנו בחירה אם לחיות בעולם שבו "לְפֶתַח חַטָּאת רֵיחַ" (בראשית ט ז) והיצר מתחזה לרצונו הפנימי של האדם וחפץ להטותו מדרך ה'. בכך נחשף חיסרון ופגם בעולם עצמו, שנוצר על ידי אדם הראשון. כפרת יום הכיפורים מתייחסת לחיסרון זה ובאה לטהר אותנו ממנו.

חובת התשובה ביום הכיפורים

כנגד התפיסה העומדת במרכז דברינו, שיום הכיפורים מתייחס אל החטאים כנובעים מחסרונות המציאות, ואיננו מטיל עלינו את מלוא האחריות להם, עומדים לכאורה דברי המשנה, אשר דורשת שיום הכיפורים יהיה מלווה בתשובה - "מיתה ויום הכיפורים מכפרין עם התשובה" (יומא ח ה). תשובה שכוללת הכרה בחטא, חרטה ובמיוחד קבלה לעתיד, רואה לכאורה בנו את האחראים לחטא ולכן גם אחראים לתיקונו.

אך ניתן להביא כמה ראיות שמשקלה של התשובה ביום הכיפורים שונה מבשאר ימי השנה. ראשית, בפרשת יום הכיפורים עצמה לא

מפורשת דרישה לתשובה. שנית, לצד שיטת חכמים שכפרת יום הכיפורים תלויה בתשובה מצויה שיטתו של רבי שיום הכיפורים מכפר ללא תשובה (יומא פה ע"ב). שלישית, אף שהרמב"ם פוסק כשיטת חכמים שכפרת יום הכיפורים תלויה בתשובה, הוא מצמצם מאוד את היקפה של קביעה זו על רקע כפרת השעיר המשתלח. לדעתו, שעיר המשתלח מכפר על רוב העבירות כלי תשובה, ורק החמורות שבהן - שבועות שווא ושקר ואיסורים שדינם מיתת בית דין או כרת, מותנות בתשובה (הלכות תשובה א ב).

פרט לצמצום משקלה של התשובה ביום הכיפורים, הרי שגם במקומות שבהן התשובה היא תנאי לכפרת יום הכיפורים נוכל לראות כי אופייה של התשובה שונה. וידויו של כהן גדול ביום הכיפורים (הן על חטאי עצמו והכהנים והן על חטאי עם ישראל) איננו כולל חרטה או קבלה לעתיד (ראה רמב"ם הלכות עבודת יום הכיפורים ב, ד ב).¹⁶ גם הווידוי שאומר כל יחיד ויחיד בתפילת יום הכיפורים איננו כולל קבלה לעתיד. במקום שניטול עלינו את האחריות ונצהיר כי אנו מקבלים על עצמנו שלא נחטא עוד בעתיד, פונים אנו אל הקב"ה ומבקשים שהוא יהיה הגורם שידאג שלא נחטא - "יהי רצון מלפניך שלא אחטא עוד" (תפילת יום הכיפורים).¹⁷

16. לעומת קרבנות שאר השנה, שבהם מוסיף המתוודה "וחזרתי בתשובה לפניך" (רמב"ם הלכות מעשה הקרבנות ג טו). ככלל, קבלה לעתיד היא אחד המרכיבים המשמעותיים בתשובת כל השנה, ראה למשל בדברי הרמב"ם על מרכיבי התשובה שמתקיימת על ידי הווידוי: "אומר אנה ה' חטאתי פשעתי עויתי לפניך ועשיתי כך וכך (=הכרה בחטא), והרי נחמתי ובושתתי במעשי (=חרטה), ולעולם איני חוזר לדבר זה (=קבלה לעתיד)" (הלכות תשובה א א). החשיבות הגדולה שבקבלה לעתיד מודגשת עוד יותר בהגדרה שנותן הרמב"ם לתשובה: "ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסירו ממחשבתו, ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר: 'יעזוב רשע דרכו ואיש אוון מחשבותיו', וכן יתנחם על שעבר, שנאמר: 'כי אחרי שובי נחמתי' ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם" (הלכות תשובה ב ב).

17. נוסח תפילה זה מופיע גם בנוסח התפילה של הרמב"ם (סדר תפילת כל

לפי מתכונת זו של הווידוי, אנו מכירים בעובדה שעשינו מעשה חטא אך איננו עסוקים בקבלת האחריות לתקנו. דבר זה מובן היטב לפי דברינו עד כה: יום הכיפורים מטפל בחטא מצד היותו נובע מחסרונות המציאות. הטומאה וערבוב הטוב והרע הם כעת חלק מסדרי עולמנו, בין אם נרצה ובין אם לאו. בווידוי אנו מבטאים את רצוננו להתנתק מהחטא, ומוסרים את בקשתנו לקב"ה שאחראי על סדרי המציאות, שיסייע בדינו שלא לחטוא עוד.

למדנו מכאן שמשמעותה של התשובה ביום הכיפורים שונה מתשובת כל השנה כולה ומצומצמת יותר. היא ממוקדת בהכרה בחטא, ולא בקבלה לעתיד. אי אפשר לבסס את יום הכיפורים על קבלה לעתיד משום שהיצר והטומאה נוכחים במציאות מאז אדם הראשון, ואיננו יכולים לקבל אחריות מוחלטת על מרכיב זה. יתרה מזאת, מצוות עבודת יום הכיפורים מוטלת עלינו מדי שנה בשנה, וכבר עתה אנו יודעים שגם ביום הכיפורים הבא יהיה עלינו לכפר על החטאים.

במאמרים הבאים נראה כי הפיכת החטא לטומאה והפיכת הכפרה לטהרה שחלה על שוגג ומזיד וממעטת את משקלה של התשובה, אינה מבטלת את חלקינו בתהליך העבודה של יום הכיפורים, אלא משנה את אופיו.

אשריכם ישראל

במבט שלם נוכל לראות את שתי הראיות המנוגדות, זו המטילה עלינו אחריות לכפר על חטאי אדם הראשון, וזו המסירה מעלינו את האחריות מלתקן את חטאינו שלנו, כנובעות זו מזו. בכל השנה מוטלת על עם ישראל החובה לכפר על חטאי אדם הראשון. עם ישראל נדרש לכך לא משום שהוא אחראי עליהם יותר מכל נברא

השנה נוסח הווידוי, למרות שכפי שראינו, מחוץ ליום הכיפורים רואה הרמב"ם בקבלה לעתיד מרכיב מכוון במצות התשובה.

אחר במציאות, אלא להיפך - משום שהוא שותף לקב"ה בתיקון עולמו ובטיפול בחטא. עם ישראל שמקבל אחריות על תיקון וכפרת חטאם של אדם וחוה, הוא דווקא זה שרחוק בנפשו מן החטא יותר מכל הנבראים. ודווקא מפני שבכל השנה מוטלת עליו אחריות גם על "חטאי" הטומאה שבאה לעולם בשל חטא אדם הראשון, ביום הכיפורים מסירה התורה מעם ישראל את האחריות לחטאיו, ועם ישראל זוכה שאחת בשנה מתבונן הקב"ה בשרשי החטא ומנקה את עם ישראל ממנו.

חידושו הגדול של יום הכיפורים, המאפשר להיטהר מן החטא כאילו היה תוצאה של פגמי המציאות ולא של מעשי האדם, הוא הנושא בו חותמת מסכת יומא:

אמר רבי עקיבא, אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרין,
 מי מטהר אתכם, אביכם שבשמים, שנאמר (יחזקאל לו)
 "וְזָרַקְתִּי עֲלֵיכֶם מִיַּם טְהוֹרִים וְטָהַרְתֶּם". ואומר (ירמיה יז)
 "מִקְוֵה יִשְׂרָאֵל ה'", מה מקוה מטהר את הטמאים, אף
 הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל.
 (יומא ח ט)

דברים אלו של רבי עקיבא ממצים את עיקר חידושו של יום הכיפורים. ייחודה של כפרת יום הכיפורים אינו רק בהיקפה הרחב. היקף זה מלמד על שינוי המערכת הרוחנית כולה. יסודה של כפרת יום הכיפורים בכך שהיא מעבירה אותנו למסלול של טהרה.

טהרה היא חזרה אל נקודת הראשית, שבה מציאותנו חוזרת כביכול לבריאותה המקורית בו היתה בטרם שנפגמה. תפיסת החטא כטומאה וכפרת יום הכיפורים כטהרה, מלמדת שעם ישראל טהור ביסודו, וביום הכיפורים הוא חוזר לטהרתו זו.¹⁸

18. במאמר זה פגשנו את הרובד הבסיסי של הקשר בין כפרת יום הכיפורים, חטא אדם ראשון וייעודם של ישראל לתקנו. ממדי העומק של קשר זה יתבררו בהרחבה במאמרים הבאים.